

A reflection on utopian perspectives in the thought of the founders of sociology

Seyyed Mohsen Mirsondosi^{*}, Gholamreza Sediq Ourae^{}
Ali Yousofi^{***}, Ahmadreza Asgharpour Masoleh^{****}, Soheila Pirouzfard^{*****}**

Abstract

Thinking about an ideal society shows an intellectual need to reform societies and move towards a better situation. The trajectory of intellectual developments in societies regarding the formation and introduction of desirable societies and the emergence of sociology in the last two centuries has shown a meaningful relationship between societies and the growth and evolution of these ideas until the present time. Early sociologists during the 19th and early 20th centuries, influenced by the political and social spaces and the roots of utopian thinking in the previous periods, defined their desired society in a different way. With the aim of identifying the important elements of the ideal society in their works and thoughts, this article analyzes the relationship between utopianism and sociology at the beginning of its formation. The evidence and results show that there is a strong commonality between the concerns of sociologists and utopianism at the end of the 19th century, so it can be concluded that the early thoughts of sociology had a hidden utopian element.

* Ph.D. Candidate in the field of economic sociology and development, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, m.sondosi@isca.ac.ir

** Assistant Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran (corresponding author), sedighourae@um.ac.ir

*** Associate Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, yousofi@um.ac.ir

**** Assistant Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, asgharpour@um.ac.ir

***** Associate Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, pirouzfard@um.ac.ir

Date received: 16/11/2022, Date of acceptance: 25/02/2024

Keywords: utopia, ideal society, sociological thinking, founders of sociology, analytical review.

Introduction

The intellectual developments of societies regarding the introduction of ideal societies and the emergence of sociology have shown a kind of long-term relationship between societies and the evolution of ideas around them until now. Describing sociology as an evolutionary stage of utopian thinking often contains implicit and sometimes explicit ideas of a "good society". Despite the differences between classical sociologists such as Marx, Weber, Durkheim, and Simmel, they all have one thing in common: they place the utopian dimension at the heart of social theory. In this article, we attempt to identify the views of early sociologists on the topic of the ideal society and to identify their opinions from theoretical aspects related to the dimensions of the ideal society.

Materials & Methods

The method of this study is an analytical review in which, while examining and systematically comparing the views of classical sociologists on the subject of the ideal society, their important opinions are discussed.

Discussion & Result

The goal of the San Simon community is the free development of human talents. The main components of the government considered by him are as follows: industrial society model, compliance with moral principles, cooperation and cooperation, wealth-producing class, private property, liberalism, abolition of inheritance rights, and equality.

After him, Comte considered the scientific age as his ideal society and considered scientists and sociologists to be the leaders of this society.

In his various works, Marx focused on the realization of the ideal communist society through the explicit invitation of the working class to rise against capitalism. The idea of the complete abolition of private property and the elimination of class contradictions has appeared many times in his works. According to him, the most important feature of human life in a class society is alienation, and communism is prone to creating an ideal society because it fully recognizes human freedom.

For Spencer, the ideal society is a society in perfect balance, which can only be achieved by removing all restrictions and stopping government interference in human societies. In fact, Spencer hoped for a completely free utopia in the future.

Durkheim's book *The Division of Labor* also contains a picture of a good society. He does this by juxtaposing the morbid reality of society with the utopian possibility that emerges as normal. As a result, the natural and abnormal idea that he brings to the book has a utopian nature. Durkheim's other concept in the context of an ideal society is the issue of organic solidarity at the global level. Durkheim notes that people have long dreamed of realizing the ideal of human brotherhood, and these dreams can only be fulfilled if all human beings can form a society subject to the same laws.

According to Max Weber, to understand the problems of the modern world, one must know its most important feature, which is the development of rationalization processes. The consequences of extreme rationalization in modern societies can be examined from several perspectives, including disenchantment with the world, relativism and the pluralization of the biological world, the formation of an iron cage, and the meaninglessness of life. In his opinion, rationality, despite the benefits it has had, has created damages in the life of the new human being due to its distance from its origin, which hinders the realization of a desirable society.

Most of George Simmel's idealistic thought can be found in the book "Philosophy of Money". The proposal to abolish money and, along with it, private property in socialist thinking is described as the biggest break from the utopian imagination. Simmel's critical view of the role of money in society is the type of concern he saw in overcoming social relations. By going beyond a tool that facilitates economic exchanges, money has become the goal of social relations, and its achievement has threatened all the main and spiritual elements of social life.

Conclusion

The thoughts of the great sociologists mostly include an explicit or implicit idea of the ideal society in accordance with the conditions and issues that modern society has been involved in during its formation. What is obtained from reviewing the works of these thinkers is a strong commonality between the concerns of sociology and utopianism during the 19th century, which has manifested in the works of each of them in a special way. Despite some differences, classical sociologists such as Marx, Weber, Durkheim, and Simmel have one thing in common: they place the utopian dimension at the heart of social theory. In fact, both sociology and utopian thinking form part of the social

imagination about a better society. From this perspective, sociology and utopia are similarly involved in revealing the processes and relations hidden in the social imagination, while they themselves form a part of it. With the emergence of sociology, the conflict between utopian ideas, which contain ideas of artificial reconstruction of society, and science, which includes descriptions and real propositions, intensified in such a way that, on the one hand, the sociological content of utopian texts was generally ignored, and on the other hand, the utopian content of sociology, while recognition as a respectable science was sought, denied, and suppressed.

Bibliography

- Alexander, Jeffrey C. (1982), *Theoretical Logic in Sociology, Positivism, Presuppositions and Current Controversies*, vol. 1, London: Rutledge and Kegan Paul.
- Bauman, Zygmunt (2017) *Retrotopia*, Cambridge: Polity Press, 179 pp.
- Bryant, Christopher G. A. (1985) *Positivism in Social Theory and Research*. New York: St. Martin's.
- Buttel, Frederick H. (1990) Symposium: Evolution and Social Change *Sociological Forum* 5:153–212.
- Calhoun, C., J. Gerteis, J. Moody, S. Pfaff, K. Schmidt, and I. Virk, eds. (2002). *Classical Sociological Theory*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Collins, Randall. (1997). "A Sociological Guilt Trip: Comment on Connell." *American Journal of Sociology* 102(6): 1558-64.
- Connell RW (1997) Why is classical theory classical? *American Journal of Sociology* 102:(6)1511–1557.
- Derman, Joshua (2010) Skepticism and Faith: Max Weber's Anti Utopianism in the Eyes of his Contemporaries *Journal of the History of Ideas*, Volume 71, Number 3, July 2010, pp. 481 503 (Article) Published by University of Pennsylvania Press.
- Dodd.N. (2012) *Simmel's Perfect Money: Fiction, Socialism and Utopia in The Philosophy of Money. Theory, Culture & Society*.
- Durkheim. E (1928) *Socialism*. New York: Collier Books.
- Durkheim. E (1964) *The Rules of Sociological Method* (New York: TheFree Press/ London: Routledge and Kegan Paul)
- Elliott. A & Turner. B S (2012) *On Society*, Polity Press.
- Ellwood, C. A. (1969) *A History of Social Philosophy* (New York: AMS Press).
- Halfpenny, Peter (1982) *Positivism and Sociology: Explaining Social Life*. London: Allen and Unwin.
- Ingham, G. (2004) *The Nature of Money*. Cambridge: Polity Press.
- Jacobsen. M and Keith.T, (2012) *Utopia: Social Theory and the Future*. farnham and burlington: ashgate Publishing.
- Juergensmeyer. M (2005) *Religion in global civil society*, Oxford University Press, Oxford.

123 Abstract

- Keane. J. (1998) *Civil society: Old images, new visions*, Stanford University Press, Stanford.
- Levitas. R (1990) *The Concept of Utopia*. Philip Allan, New York.
- Mitchell G. D. (2017). *A Hundred Years of Sociology*. New York, NY: Routledge.
- Simmel. G (2004) *The Philosophy of Money*. London: Routledge.
- Ritzer.G (2010) *Sociological Theory, 8TH EDITION*. McGraw Hill Publishing Company.
- Spencer. H (1884). *The Man versus: The State*. London: Williams and Norgate.
- Taylor. C (2007) *A Secular Age* (Cambridge, MA: Harvard University Press) pp. 161, 171.
- Weinstein. D (1998). *Equal Freedom and Utility: Herbert Spencer's Liberal Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White. H. A. (2017) *The Desire for Utopia in the Critical Study of Religion*. PhD dissertation, Syracuse University (USA)
- Zelizer. V (1994) *The Social Meaning of Money*. New York: Basic Books.
- Ashouri, Dariush (1979) *Introduction to Sociology and Political Sociology*, Marwarid Publications. [In Persian]
- Afshar, Hamidreza (2012) *Utopia in Western political thought and its reflection in contemporary theatre: the promised east*. [In Persian]
- Barbour, Ian (2014) *Science and Religion*, translated by Bahauddin Khorramshahi, Academic Publishing Center. [In Persian]
- Parsons, Talcott (2000), *Max Weber's Logical Structure of Sociology of Religion*, translated by Yadullah Moqan and Ahmaddin, Hermes Book Publishing Company.
- Pourhasan, Qasim (2022) *A new reading of Farabi's philosophy, a critique of culture*. [In Persian]
- Roviyon, Frederik (2016) *Utopia in the History of Western Thought*, Abbas Bagheri, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Sediq Sarvestani, Rahmatullah,.. and [others] (1992), *An Introduction to Islamic Sociology*, 3rd edition, Tehran: University and Field Research Institute, Organization for the Study and Compilation of Humanities Books of Universities (Samt), Humanities Research and Development Center. [In Persian]
- Fasihi, Amanullah (2013) *Problems of the modern world according to Max Weber*, *Cultural and Social Knowledge Magazine*, second year, number two, Spring 2013, pages 153-172. [In Persian]
- Gurevich, Georges and Henry Mendras (2003) *Basics of Sociology with Brief History of Sociology*, translated by Baqer Parham, Tehran, Amirkabir. [In Persian]
- Marx, Karl (1982) *German Ideology*, translated by Zubin Khaman, electronic version of the book. [In Persian]
- Marx, Karl (2005) *Capital*, translated by Jamshid Hadian, vol. 1, electronic version of the book. [In Persian]
- Miri, Seyedjavad (2014) *Parallel narratives in humanities*; Tehran: Sociologists Publications. [In Persian]

- Nasr, Seyyed Hossein (2012) *The need for sacred knowledge*, translated by Hasan Miandari, Tehran, Taha Publications [In Persian]
- .Weber, Max (2003) *Religion, power, society*, translated by Ahmad Tedin, Tehran, Hermes. [In Persian]
- Yasuri, Majid and Sajjodi, Maryam (2019) Comparative study of the main lines of thought of Muslim and non-Muslim utopianists, *Development Strategy Quarterly*, Year 16, Number 1 (61) Spring 2019. [In Persian]

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در اندیشه بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی

سید محسن میرسندسی*

غلامرضا صدیق اورعی**، علی یوسفی***، احمدرضا اصغرپور ماسوله****، سهیلا پیروزفر*****

چکیده

تفکر پیرامون جامعه مطلوب و اندیشه‌های آرمان‌شهری بیانگر نوعی نیاز فکری در جهت اصلاح جوامع و حرکت به سوی وضعیتی بهتر بوده است. خط سیر تحولات فکری جوامع در مورد شکل‌گیری و معرفی جامعه‌های مطلوب و تغییر ماهوی آن در دو سده اخیر در ظهور تفکر جامعه‌شناختی و علم جامعه‌شناسی مبین نوعی همپایگی دیرپای جوامع و اندیشه‌های پیرامون آن از یکسو و رشد و تکامل این اندیشه‌ها تا زمان حاضر بوده است. اندیشمندان اولیه جامعه‌شناسی در طی قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم متأثر از فضا‌های سیاسی و اجتماعی و ریشه‌های تفکر آرمان‌شهری در دوره‌های قبلی هرکدام به نحوی به جامعه موردنظر خود پرداخته‌اند. این مقاله باهدف شناسایی عناصر مهم جامعه مطلوب در آثار و اندیشه‌های آن‌ها به روش مرور تحلیلی تلاش دارد تا نوعی ارتباط بین تفکر آرمان‌شهرگرایی و جامعه‌شناسی را در ابتدای شکل‌گیری آن موردبررسی قرار دهد. شواهد و نتایج نشان می‌دهد نوعی اشتراک قوی بین دغدغه‌های جامعه‌شناسان و آرمان‌شهرخواهی در پایان قرن نوزدهم وجود دارد، بنابراین

* دانشجوی دکتری، جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران، m.sondosi@isca.ac.ir

** استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)، sedighourae@um.ac.ir

*** دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران، yousofi@um.ac.ir

**** استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران، asgharpour@um.ac.ir

***** دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران، pirouzfar@um.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۰۶

می‌توان نتیجه گرفت که اندیشه‌های اولیه جامعه‌شناسی دارای یک عنصر پنهان آرمان‌شهری در بطن خود بوده‌است.

کلیدواژه‌ها: آرمان‌شهر (اتوپیا)، جامعه مطلوب، تفکر جامعه‌شناختی، بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی، مرور تحلیلی

۱. مقدمه و طرح مسئله

زندگی اجتماعی انسان به دلیل نقشی که در حیات و سعادت او دارد، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و صاحب‌نظران بوده‌است. توجه به نوعی جامعه مطلوب یا اتوپیا، جامعه‌ای که کمتر در آن خبری از مصائب جاری جوامع باشد، دغدغه دائمی اکثر اندیشمندان در جوامع مختلف بوده‌است. این مهم به نوعی در اصول فکری و اکثر الگوهای نظری اجتماعی سیاسی و معرفتی با برخی تفاوت‌ها همواره موجود بوده‌است. از فیلسوفان ایران باستان و رم گرفته تا متفکران اسلامی و اندیشمندان دوره روشنگری و جامعه‌شناسان کلاسیک و جدید، همگی در پی ترسیم و جامعه‌ای بوده‌اند که رنج کمتر و نفع بیشتری را برای افراد فراهم آورد. خط سیر تحولات فکری جوامع در مورد شکل‌گیری و معرفی جامعه‌های آرمانی در طول تاریخ اندیشه و تغییر ماهوی آن در دو سده اخیر در ظهور تفکر جامعه‌شناختی و علم جامعه‌شناسی مبین نوعی همپایگی دیرپای جوامع و اندیشه‌های پیرامون آن از یکسو و رشد و تکامل این اندیشه‌ها تا زمان حاضر بوده‌است. علاوه بر این بخش مهمی از آثار نظریه‌پردازان اصلی جامعه‌شناسی افزون بر تحلیل آسیب‌های جامعه به تحلیل و بررسی نوع مطلوب جامعه معطوف بوده‌است به گونه‌ای که می‌توان ادعا کرد که «آرمان‌شهراندیشی عامل مهمی در ظهور و اندیشه پیشرفت بخصوص در غرب جدید بوده‌است.» (نصر، ۱۳۸۲: ۲۵۰)

اگر آرمان‌شهر معطوف به تجربه فقدان موارد مطلوب در هر جامعه یا فرهنگ معین و توصیف چیزهایی است که از دست‌رفته است، پس درک درست از هر جامعه‌ای باید شامل توجه به آرزوهای محقق نشده‌ای باشد که انتظار می‌رود در آن تولید و محقق شود. ظهور تفکرات انتقادی و اصلاحی پیرامون جامعه از ابتدای قرن نوزدهم تقریباً هم‌زمان با آشفتگی‌های اجتماعی و بروز انقلاب‌های متعدد در اروپا آغاز شد. این تفکرات که بخصوص در بخش‌های اجتماعی و اقتصادی به نوعی ادامه همان تأملات آرمان‌شهری در دوره رنسانس بود، به تدریج با رواج ادبیات و مفاهیم خاص خود طی چندین دهه، منجر به شکل‌گیری نوع خاصی از اندیشه‌ورزی پیرامون مسائل جامعه شد که تا قبل از آن تقریباً مسبوق به سابقه نبود و به نوعی

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۲۷

بنیادهای جامعه‌شناسی را در این دوره رقم زد. «توصیف جامعه‌شناسی به‌عنوان مرحله‌ای تکاملی از تفکر آرمان‌شهری، حاوی ایده‌های ضمنی و گاه صریح از یک «جامعه خوب» (good society) است. اینکه خاستگاه‌های جامعه‌شناسی، سوسیالیسم و اتوپیا در اروپای قرن نوزدهم درهم تنیده شده بودند، بی‌چون و چرا بود. این رابطه نه یک مرحله تاریخی تصادفی بلکه به‌گونه‌ای است که می‌توان ادعا کرد که به نحوی جامعه‌شناسی از آن رشد کرده است. (Levitas:2007:67)

علیرغم تفاوت‌های متفکران اجتماعی کلاسیک مانند مارکس، وبر، دورکیم، زیمل و... همه آن‌ها در یک چیز مشترک‌اند و آن مبنایی است که بر اساس آن، بعد اتوپایی را در قلب نظریه اجتماعی قرار می‌دهند. آنچه آن‌ها به اشتراک می‌گذارند، فرضیه‌ای درباره معنای واقعی، کامل و درست حیات انسان است. برای همه آن‌ها حیات انسان یعنی همیشه و همه‌جا بیشتر از آنچه در زمان حال بودن است. تفاوت بین نظریه‌پردازان اجتماعی هر چه باشد، نظریه اجتماعی یک فرض مشترک دارد: بشریت به‌عنوان عامل خلاق واقعی در جهان شناخته می‌شود. با این فرض، خلق نظریه اجتماعی خود یک کنش آرمان‌شهری باهدف ارتقای حیات انسان در جهان است. (Jacobsen&keith,2012:2)

نکته مهم دیگر در بررسی این موضوع فرصت مناسب برای ارزیابی اندیشه‌هایی آرمانی است که بیش از یک قرن از ارائه آن‌ها گذشته است. این ارزیابی هم از جهت سیر تحقق تجربی آن‌ها در واقعیت جوامع مدرن قابل‌پیگیری است و هم در رشد و توسعه نظریه‌های جامعه‌شناسی که متکی بر آراء این اندیشمندان شکل گرفته است.

۲. ویژگی‌های جامعه‌شناسان کلاسیک

اگر جامعه‌شناسی را دانش روشمند و نظام‌مند در مورد زندگی اجتماعی و نحوه سازمان‌دهی آن بدانیم نقش نظریه جامعه‌شناختی می‌تواند تلاشی برای فهم نظم و تفسیر وضعیت جامعه باشد. نظریه جامعه‌شناختی هرچند ارتباط نزدیکی با تاریخ طولانی تفکر اجتماعی تا قبل از قرن نوزدهم دارد ولی مسیر تبدیل اندیشه اجتماعی تا علم جامعه‌شناسی پس از آن در طی حدود یک قرن شکل گرفت. این فرآیند نه تنها مستلزم تغییر روش‌ها برای شناخت و درک اجتماعات انسانی بود بلکه نظام‌های معرفتی و علمی قبل از خود را نیز به چالش می‌کشید. از همین زمان است که بررسی ایده جامعه‌نه‌تنها به‌عنوان یک رشد فکری، بلکه در پاسخ به تغییرات عظیم در زندگی اجتماعی به ظهور رسید. در میان بسیاری از تغییرات، چهار مورد به‌ویژه برای شروع و توسعه نظریه جامعه‌شناسی مهم بوده است که عبارت‌اند از: ظهور فردگرایی؛ ایجاد دولت‌های

مدرن؛ توسعه بازارهای بزرگ، سرمایه‌داری و صنعت مدرن؛ و بالاخره حضور گسترده اروپا در سایر مناطق جهان و تجارت و معماری که در پی آن به وجود آمد. (Calhoun and others, 2002:6-9)

کسانی که ما از آن‌ها به بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی یاد می‌کنیم تلاش‌های نظری خود را در پاسخ به تغییرات شگرف جامعه اروپایی ارائه داده‌اند که نتیجه آن نیز شکل‌گیری و قوام علم جامعه‌شناسی در قرن نوزدهم بوده است. این تغییرات منجر به ویژگی‌های اجتماعی خاص هم در جوامع درگیر و هم متفکرانی که در این دوران می‌زیسته‌اند ایجاد کرده که بسیاری از آن ویژگی‌ها در قرن بیستم عملاً به افول رفته و موضوعیت خود را برای نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی از دست داده است هرچند برخی از نظریات این جامعه‌شناسان تأثیرات ریشه‌داری چه در وضعیت جوامع و چه در نظریه‌های جامعه‌شناختی بعد از خود گذاشته است. در اینجا به برخی از این ویژگی‌ها اشاره می‌کنیم.

۱. رویکرد تاریخی به جوامع در میان جامعه‌شناسان این دوره بسیار پررنگ بوده است. این ویژگی مبتنی بر ظهور تاریخ‌نگاری حرفه‌ای در جامعه روشنفکری و دانشگاه‌های اروپا بخش مهمی از پیشینه جامعه‌شناسی بوده است. بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی همچون مارکس، دورکیم و وبر در محیط‌های علمی بادانش انباشته از تاریخ اروپا آموزش دیده بودند.

۲. رویکردهای روش تطبیقی از محیط‌های آزمایشگاهی علوم تجربی به حوزه علوم انسانی و اجتماعی سرایت کرد. در نتیجه برای نخستین بار روش تطبیقی و مقایسه‌ای توسط بسیاری از جامعه‌شناسان در مطالعه جوامع و همچنین وضعیت‌های داخلی آن‌ها بکار گرفته می‌شد.

۳. همراه شدن جوامع این نظریه‌پردازان با رشد و توسعه جدید که جامعه آن‌ها را با دوره‌های زمانی قبل از خودشان متمایز می‌سازد. این تغییرات وسیع که در ابعاد مختلف سیاسی، صنعتی و اجتماعی بود موجب فعال شدن طبقات روشنفکری برای تحلیل و پیش‌بینی مسیر تحولات بود.

۴. تحولات فکری و اجتماعی در جوامع موجب شد برای اولین بار مسائل مربوط به جنسیت و نژاد موضوع گفتگوهای روشنفکری و متفکران قرار گیرد.

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۲۹

۵. رشد فرآیندهای سکولاریزاسیون و دموکراسیزاسیون که ریشه‌های آن در دوره رنسانس بود موجب فاصله گرفتن از رویکردهای ایدئولوژیک نسبت به دین شده و آن را به موضوعی خاص برای مطالعه اکثر جامعه‌شناسان این دوره ساخته بود. (Collins,1997;Connell,1997)

با توجه به نکات گفته‌شده، در این نوشتار تلاش می‌کنیم با روش مرور تحلیلی (Analytical review) به بررسی متون و پژوهش‌های موردنظر که به بررسی دیدگاه جامعه‌شناسان اولیه در موضوع جامعه مطلوب اشاره داشته‌اند، پردازیم. هدف این رویکرد شناسایی دقیق‌تر نظرات جامعه‌شناسان کلاسیک و آگاهی از برخی جنبه‌های نظری آن‌ها در ارتباط با ابعاد جامعه ایده‌آل در نظرات آن‌هاست. علت روشمند خواندن این نوع مرور مبتنی بودن بر نوعی نظم خاص است. یعنی علاوه بر نظم تاریخی آراء جامعه‌شناسان، پژوهش‌های موردبررسی از دیدگاه‌های متمایز و برجسته هر صاحب‌نظر مقایسه می‌شوند و وجوه تشابه و تمایز آن‌ها و همچنین نوع تأثیری که بر آراء و مکاتب پس از خود داشته‌اند نیز مشخص می‌شود. همچنین به‌کارگیری این روش ما را در تجزیه و تحلیل آراء آن‌ها از منابع مختلف کمک می‌کند و ما را قادر می‌سازد تا دانش گسترده‌ای را در مورد یک موضوع ترکیب و ارزیابی نماییم تا بتوانیم درک جامعی از آن به‌دست آوریم.

بر این اساس تطابق بین تفکرات آرمان‌شهری و نظریه اجتماعی را در اندیشه‌های سنت سیمون (۱۷۶۰-۱۸۲۵)، آگوست کنت (۱۷۹۸-۱۸۵۷)، کارل مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳)، هربرت اسپنسر (۱۸۲۰-۱۹۰۳)، امیل دورکیم (۱۸۵۸-۱۹۱۷)، ماکس وبر (۱۸۶۴-۱۹۲۰) و بالاخره گئورگ زیمل (۱۸۵۸-۱۹۱۸) که ریشه‌های تفکر جامعه‌شناختی و ظهور رشته علمی جامعه‌شناسی به‌نوعی مرهون اندیشه‌ها و تلاش‌های نظری آن‌ها تلقی می‌شود، موردبررسی و کنکاش قرار دهیم.

۳. جامعه صنعتی سن سیمون

سن سیمون به دلیل ارائه گزارشی دقیق از سازمان‌دهی مناسب جامعه صنعتی واجد شرایط آرمان‌شهر است. وی مقام و جایگاه کارگر را بی‌نهایت ارج می‌نهد تا بدین واسطه لذتی واقعی و خوشبختی همگانی جامعه آرمانی را فراگیرد. اهمیت و اعتبار به کارگر و قدرت سیاسی در دست وی از این جهت است که دیگران به او نیازمندند اما او به دیگران نیازمند نیست. هدف غایی در جامعه موردنظر سن سیمون توسعه آزاد استعدادهای انسانی است. مؤلفه‌های اصلی

حکومت مدنظر او عبارت‌اند از: الگوی جامعه صنعتی، رعایت اصول اخلاقی، تعاون و همکاری، طبقه مولد ثروت، کار، نفع شخصی، مالکیت خصوصی، لیبرالیسم، لغو حق وراثت و مساوات. (یاسوری و سجودی، ۱۳۹۹: ۱۵۰) سن‌سیمون جزو اندیشمندانی تلقی می‌شود که به اصطلاح «سوسیالیست‌های اولیه» (Early socialists) خوانده می‌شدند. ویژگی بارز این متفکران، پیشگامی آن‌ها در نشر و تبلیغ اندیشه‌های جامعه‌گرایانه است. از سوی دیگر آن‌ها به سوسیالیست‌های تخیل‌گرا یا آرمان‌گرا نیز معروف بودند، زیرا معرف طرز تفکری بودند که در جامعه بسط نیافته سرمایه‌داری شکل گرفته و به همین دلیل از تبیین علمی سوسیالیسم به‌عنوان جایگزینی در برابر سرمایه‌داری در مانده بودند. آن‌ها تصور می‌کردند که برای بهبود شرایط طبقه کارگر یا باید به الگوهای پیش صنعتی پناه برد و یا فقر و فلاکت را با جراحی از بین برد. رسالت از بین بردن این مشکلات را نیز به مغزهای متفکر، منطقی و عقلانی باید سپرد.

اندیشمندان آرمان‌گرا همچون سن‌سیمون متوجه شده بودند که چگونه سود به نیروی محرکه اقتصاد و روابط اجتماعی تبدیل شده است. او همچنین به ایجاد فرآیند شکاف طبقاتی میان طبقه متوسط سرمایه‌دار و طبقه کارگر در جامعه صنعتی و سرمایه‌داری واقف بود و مالکیت خصوصی را عامل اصلی اوضاع نابسامان زمان خویش و اهرمی در دست نظام سرمایه‌داری در جهت انباشت هرچه بیشتر سرمایه و استثمار توده‌ها می‌دانست. او نیز همچون آرمان‌گرایان جهل و نادانی را مانع اصلی ایجاد جامعه‌ای تازه دانسته و ایده‌های خود را خود را فراتر از جامعه می‌پنداشتند و باور داشتند که رسالت نجات توده‌ها از فقر جهل و نادانی به عهده آنان و فرهیختگان اجتماع است.

افکار سن‌سیمون اهمیت خاصی برای توسعه نظریه محافظه‌کارانی همچون کنت و مارکسیست رادیکالی بود. علاوه بر این، او یک پوزیتیویست بود (Durkheim, 1928: 142 cited in Ritzer, 2010) به این معنی که معتقد بود در مطالعه پدیده‌های اجتماعی باید از همان تکنیک‌های علمی استفاده شود که در علوم طبیعی استفاده می‌شد. در سمت رادیکال، سن‌سیمون نیاز به اصلاحات سوسیالیستی، به‌ویژه برنامه‌ریزی متمرکز سیستم اقتصادی را ضروری می‌دید اما نه به‌اندازه مارکس. اگرچه او مانند مارکس، سرمایه‌داران را جایگزین اشراف فئودال می‌دانست، اما تصور نمی‌کرد که طبقه کارگر به‌جای سرمایه‌داران بیاید. بسیاری از ایده‌های سن‌سیمون در آثار کنت یافت می‌شود، اما کنت آن‌ها را به شیوه‌ای سیستماتیک‌تر توسعه داد (Ritzer, 2010: 15).

۴. جامعه علمی کنت

کنت به‌عنوان بنیان‌گذار جامعه‌شناسی یک پوزیتیویست بود و استدلال می‌کرد که نقش مناسب جامعه‌شناسی کشف قوانین توسعه تاریخ بشر، هم در رابطه با ایستایی یا نظم اجتماعی و هم در پویایی یا تغییر اجتماعی است. او همچنین برای سازمان‌دهی علمی جامعه که استعدادهای فردی را با نقش‌های شغلی تطبیق می‌دهد، استدلال می‌کند. (Levitas, 2007: 68) کنت با اعتقاد به فلسفه اثبات‌گرایی معتقد بود که جوامع انسانی از سه مرحله الهی، فلسفی و علمی عبور می‌کنند. در جوامع الهی که تبلور تاریخی آن در قرون وسطی است، پیامبران و در عصر رنسانس و پس‌از آن فیلسوفان رهبری فکری جامعه را در دست دارند. اما در دوره خودش که آن را عصر علمی می‌خواند و به نوعی جامعه آرمانی خویش تلقی می‌کرد، دانشمندان و جامعه‌شناسان رهبران جامعه خواهند بود. البته از نظر کنت ممکن است در هر جامعه‌ای بازمانده‌های فکری دوره‌های گذشته رسوب کرده باشد. از نظر کنت، در جامعه اثباتی دین باید متناسب با نوع جامعه باشد بنا براین مذهب انسانیت را پایه‌گذاری می‌کند زیرا زمان مذهب قبلی گذشته و متعلق به عصر و تفکری بوده است که نسخ شده است. بنابر مذهب انسانیت، باید اساس انسانیت را که مردان بزرگ، مظهر و نماد آن هستند دوست داشته باشیم زیرا چنان زندگی کردند که اثری ماندگار و متناسب با زمان خویش از خود به‌جای گذاشته‌اند و به ملت و قبیله خاص نیز تعلق ندارد. کنت متأثر از فضاهای فکری آرمان‌گرای دوران خویش، به این مهم پی برده بود که فرهنگ حاکم بر یک جامعه فرهنگ طبقات حاکم می‌باشد و به همین دلیل به خاطر نگرانی از تأثیرگذاری منفی بر نسل آینده پیشنهاد جدا کردن بزرگسالان از خردسالان در جامعه را داشت. آنان چنان شیفته علم و خرد ناب بودند که توجهی به محتوا و شیوه بهره‌گیری از آن نداشتند در نتیجه جهل برای او بیشتر جهل علمی بود تا جهل اجتماعی. کنت با امید به بازسازی تدریجی و محتاطانه اجتماعی به‌وسیله نخبگان، آینده احتمالی متعادل، نوعی هماهنگی ارگانیک را تصور کرد. (Ellwood, 1969) اندیشمندانی همچون کنت هرچند روندهای موجود در جامعه را نسبتاً خوب شناخته بودند، اما از شناخت رهیافت‌های خروج از این بحران عاجز بودند و در ارزیابی پیش‌شرط‌های لازم برای پیاده نمودن جامعه آرمانی خود مشکل داشتند و غیرواقع‌بینانه رفتار می‌کردند. درواقع اعتمادی به توانمندی مردم و ضرورت مشارکت آن‌ها در فعالیت‌های اجتماعی نداشتند، بلکه آن‌ها را موجوداتی ناتوان و ستم‌دیده می‌پنداشتند.

جنبه‌های مختلفی از نظرات کنت نقش مهمی در توسعه نظریه جامعه‌شناسی داشتند. برای مثال، جامعه‌شناسی او بر فرد تمرکز نمی‌کند، بلکه واحد اصلی تحلیل خود را نهادهای

بزرگ‌تری مانند خانواده می‌گیرد. او همچنین تأکید می‌کند که ما هم به ساختار اجتماعی و هم به تغییرات اجتماعی نگاه کنیم. برای نظریه‌های جامعه‌شناختی بعدی، به‌ویژه کار اسپنسر و پارسونز، تأکید کنت بر ویژگی نظام‌مند جامعه - پیوندهای میان و بین اجزای مختلف جامعه - اهمیت زیادی داشته است. او همچنین به نقش توافق و اجماع (Consensus) در جامعه اهمیت زیادی می‌داد. کنت در خط مقدم توسعه جامعه‌شناسی پوزیتیویستی بود. (Bryant, 1985; 18: 2010, cited in Ritzer, 1982, Halfpenny) اگرچه کنت فاقد پایه علمی محکمی بود که بتواند مکتبی از نظریه جامعه‌شناختی را بر اساس آن بنا کند ولی همانند اکثر نظریه‌پردازان کلاسیک جامعه‌شناسی (به‌ویژه اسپنسر و دورکیم) کنت هم علاقه‌مند به بررسی و کشف قوانین زندگی اجتماعی و تغییرات جوامع بود.

۵. جامعه بی‌طبقه مارکس

مارکس در آثار گوناگون خود، از «بیانیه کمونیسم» گرفته تا کتاب «سرمایه»، تاریخ تحولات جهان را بر مبنای نوعی جهان‌بینی مادی (Materialism) توصیف می‌کند. او امکان تغییر نظام موجود سرمایه‌داری و تحولات بنیادی جامعه را از طریق مسالمت‌آمیز رد می‌کند و در واقع بیانیه کمونیسم یک دعوت صریح از طبقه کارگر برای قیام علیه سرمایه‌داری و تحقق جامعه ایده‌آل کمونیستی است.

اندیشه‌های آرمانی مارکس برگرفته از اندیشه‌های افلاطون در کتاب جمهوری است.

کمونیسم در اصل بیانگر وضعیت اجتماعی پاسداران در دولت‌شهر موصوف افلاطون که ویژگی آن اشتراک اموال و زنان و کودکان است... اندیشه لغو کامل مالکیت‌های خصوصی، بارها در سیستم‌های آرمان‌شهری بازگو شده است. سیستم‌هایی که با وجود این در اندک مواردی تا آن جا پیش رفته‌اند که کمونیسم کامل افلاطون را بازآفرینند (روویون، ۱۳۸۵: ۲۴۵).

البته مقصود مارکس از به کار بردن واژه کمونیسم فقط لغو مالکیت خصوصی نبوده بلکه علاوه بر آن از بین بردن تضادها و اختلافات طبقاتی و اجتماعی را نیز در نظر داشته است. مطابق نظرات مارکس، مهم‌ترین ویژگی زندگی انسان‌ها در یک جامعه طبقاتی از خودبیگانگی است و کمونیسم به این دلیل که آزادی انسان‌ها را به‌طور کامل به رسمیت می‌شناسد، مکتبی مطلوب و مستعد ایجاد جامعه‌ای آرمانی است. (افشار، ۱۳۹۱: ۵۰-۵۱) از این منظر قدرتمندترین تحلیل و نقد ساختارها و فرآیندهای جامعه سرمایه‌داری، عناصر قابل‌شناسایی

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۳۳

جامعه خوب در مارکس وجود دارد و در همه نوشته‌های او اشتیاقی پرشور برای تحقق جهانی متفاوت موج می‌زند. مارکس بر این باور است که کمونیسم به‌عنوان جامعه مطلوب، امکان به فعلیت رساندن و تحقق آرزوهای بشر، یعنی رفع نابرابری‌های اجتماعی و حذف امتیازات اقتصادی را فراهم می‌آورد و از این طریق انسان‌ها در عمل به تساوی و آزادی بیشتری دست پیدا می‌کنند. او معتقد است تا تغییری اساسی در ساخت جامعه سرمایه‌داری صورت نگیرد و نظم سیاسی‌ای که نتیجه بورژوازی است از بین نرود، امکان ظهور کمونیسم به وجود نخواهد آمد. به این ترتیب عبور از سرمایه‌داری به سوسیالیسم از مسیر انقلاب طبقه کارگر و حذف حاکمیت دیکتاتوری طبقه سرمایه‌دار محقق می‌شود. در واقع حذف دولت و به وجود آمدن جامعه‌ای بدون طبقه و تأسیس کمونیسم، لازمه رسیدن انسان‌ها به آن جامعه‌ای است که سعادت حقیقی انسان‌ها را تضمین می‌کند. (Levitas, 2007: 68)

در مجموع، در جامعه آرمانی مارکس روابط اجتماعی و اقتصادی باید به‌گونه‌ای باشند که آزادی و رهایی انسان از بندگی ابزارهای تولید را به همراه داشته و در آن نشانی از خودبیگانگی نباشد (مارکس، ۱۳۸۶) علاوه بر این سازمان اجتماعی نیز باید به‌گونه‌ای باشد که در آن انسان، انسانیت خویش را در فرآیند کار تحقق بخشد و چهره انسانی خویش را دوباره بازیابد و انسانی شدن کامل جامعه پیش از همه مستلزم از بین رفتن مالکیت خصوصی به‌عنوان سرمنشأ هر نوع نابرابری و اختلاف طبقاتی است. (مارکس، ۱۳۶۰)

جنبه‌های مختلفی از نظریات مارکس بخصوص جبرگرایی اقتصادی و نوع نگرش او به مذهب و سیاست بعداً منشأ مکاتب نظری بخصوص نومارکسیست‌ها و مکتب فرانکفورت شد که علیرغم تغییرات در این نظرات به اصول فکری مارکس وفادار ماندند.

۶. جامعه مترقی اسپنسر

«اسپنسر در جامعه‌شناسی، طریقه خاصی از نگرستن به جامعه را پیش گرفت و آن تأکید بر تمامیت (Integrity) جامعه‌ها و ارتباط درونی اجزای آن‌هاست» (آشوری، ۱۳۵۸: ۲۱)

جامعه‌شناسی برای اسپنسر مطالعه تکامل و تطور اجتماعی در پیچیده‌ترین شکل آن است. هدف چنین علمی به نظر وی توانا ساختن انسان‌ها به شناخت رفتار انسانی و انواع آراء مناسب برای یک جامعه در هر مرحله‌ای از تطور آن است. بنابراین، بنیاد اندیشه‌های جامعه‌شناختی اسپنسر، بر تکامل و تطور استوار است، آن‌چنان‌که تطور را قانون اعلای هر موجودی می‌داند و البته آن را با ترقی همانند می‌سازد. بر مبنای یکی از تفسیرهایی که از معنای اندام‌وار انگاری

(Organicism) اسپنسر شده‌است، او معتقد بوده‌است که مفاهیم و روش‌های علوم زیستی را می‌توان و باید به زمینه مطالعه امور نفسانی و انسانی نیز تعمیم داد. مثلاً گورویچ عقیده دارد که اسپنسر «مبلغ نوعی یکتاگرایی پیوسته و طبیعی که تفاوتی میان علوم طبیعی و علوم انسانی قائل نیست، به‌شمار می‌رفته است. بنابراین اسپنسر که تحت‌تأثیر خاص زیست‌شناسی و قوانین تکامل قرار گرفته بود، معتقد است که قوانین مذکور شمول عام دارند». (گورویچ و مندراس، ۱۳۸۴: ۲۹) در این زمینه باربور می‌گوید:

تکامل در عالم پدیده‌ها، از نظر اسپنسر خیلی بیش از یک نظریه زیست‌شناختی بود. او تکامل را کلید یگانگی بخشیدن به همه حوزه‌های دانش می‌دانست و قائل به یک اصل یگانه بود که به‌زعم او قابل اطلاق به تکامل هرچیز، از ستارگان گرفته تا موجودات زنده و جوامع است (باربور، ۱۳۹۴: ۱۳۴)

اسپنسر به خلاف کنت که اعتقاد داشت مراحل تکامل به‌گونه‌ای بنا شده‌است که انسان‌ها به‌سوی ساختن جامعه‌ای نیکوتر رهنمون می‌شوند، اظهار می‌داشت که: «اگرچه تطور و ترقی برای نوع بشر و در همه جوامع امری حتمی است و تحقق می‌یابد، اما جوامع معینی نیز ممکن است در این مسیر، راه تنزل را بپیمایند. جامعه مطلوب برای اسپنسر، جامعه‌ای پایا است یعنی جامعه‌ای که در حالت تعادل کامل است. چنین جامعه‌ای، تنها از طریق حذف کلیه محدودیت‌ها و قطع دخالت‌ها (خصوصاً دخالت‌های حکومتی) در مجموعه‌های انسانی، دست‌یافتنی است. این نوع جامعه از نظر واینشتاین در سیر مراحل چهارگانه تکامل جامعه، در جامعه لیبرال که در آن نقش حکومت ضعیف و کوچک می‌شود، ظهور می‌یابد (Weinstein, 1998: 16). درواقع اسپنسر به یک نوع آرمان‌شهر لیبرال در آینده ابراز امیدواری می‌کرد (Spencer, 1884: 170).

در مدینه فاضله سرمایه‌داری اسپنسر، دیگر نیازی نیست که دولت متمرکز، به دنبال تنظیم گسترده فرآیندهای تولیدی و توزیعی باشد. این فرآیندها، در دیدگاه و جامعه زمان او به‌اندازه کافی توسعه‌یافته و قادر به رشد، گسترش و ادغام بدون مداخله دولتی بودند. (Elliott and Turner, 2012: 92)

درمجموع، همان‌گونه که میشل گفته است، اسپنسر تفکر ثابتی ندارد و مدام در حال نوسان از نظری به نظری مخالف آن است. (Michel, 2017, 25) این نوسان‌های فکری بخصوص در مباحث تمثیل ارگانی، تطور و ترقی و ارتباط بین فرد و جامعه وجود دارد. همین بی‌ثباتی در تفکر اسپنسر است که منتقدان آراء او را به تردید یا برداشت‌های مقابل یکدیگر واداشته است.

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۳۵

به‌طور مثال تیماشف می‌گوید: «در اینکه اسپنسر از پیشگامان طرح تطور خطی به‌سوی ترقی است، کمتر تردیدی وجود دارد». درحالی‌که لویی کوزر معتقد است، «اسپنسر به‌هیچ‌روی، آن‌گونه که تصور شده، یقین قطعی به ترقی مستمر خطی ندارد» (صدیق سروستانی، ۱۳۷۳) و یا اینکه از یک‌سو جامعه را در حال پیشرفت به سمت یک وضعیت ایده‌آل، یا تکامل اخلاقی می‌دید و از سوی دیگری استدلال می‌کرد که شایسته‌ترین جوامع زنده می‌مانند و باید به جوامع نامناسب اجازه داده شود که از بین بروند. نتیجه این فرآیند ارتقای تطبیقی برای کل جهان است. در هر صورت اسپنسر توانست مجموعه‌ای غنی و پیچیده از ایده‌ها در مورد تکامل اجتماعی را در جامعه‌شناسی ارائه کند. هرچند نظریات او ابتدا موفقیت زیادی کسب کردند ولی برای سال‌ها رد شدند و اخیراً با ظهور نظریه‌های جامعه‌شناسی نو تکاملی (New evolutionary sociology) احیا شده‌اند. (Battle, 1990: 167)

۷. جامعه با همبستگی ارگانیکی دورکیم

توصیف دورکیم از منظر اتوپایی کمتر مرسوم است. اما او در کتاب «تقسیم کار اجتماعی» وضعیت بیمارگونه واقعی جهان را ترسیم می‌کند. از نظر او تعارضات بین سرمایه و کار در جامعه قرن نوزدهم ناشی از تقسیم اجباری کار است، که در آن توزیع کارکردهای اجتماعی با توزیع استعدادهای طبیعی (Distribution of natural talents) مطابقت ندارد.

تقسیم کار همچنین در ضمن خود شامل تصویری از یک جامعه خوب است که می‌تواند توسط اختیارات انسانی تسهیل شود و این را با کنار هم قرار دادن واقعیت بیمارگونه جامعه و امکان اتوپایی که به عنوان یک امر عادی مطرح می‌شود، ترسیم می‌کند. در نتیجه ایده طبیعی و نابهنجاری که در کتاب می‌آورد ماهیت اتوپایی دارد.

دورکیم استدلال می‌کند که استعدادهای شغلی، فرهنگی هستند نه ارثی و از تحرک کامل اجتماعی در جامعه ایده‌آل خود حمایت می‌کند. یکی از پایه‌های ضروری این امر برابری کامل شرایط، از جمله لغو ریشه‌های ارثی در نقش‌های تخصصی است.

در کتاب قواعد روش جامعه‌شناختی (The Rules of Sociological Method)، دورکیم تلاش می‌کند تا مبنایی عینی برای تشخیص امر بهنجار از امر آسیب‌شناختی بیابد (Durkheim, 1964: 14) آن چیزی که دورکیم طبیعی (Normal) می‌خواند به‌طور کامل در واقعیت وجود ندارد و جنبه پیش‌بینی‌کننده دارد و به همین جهت برای تحقق آن در واقعیت جامعه به یک وضعیت بهتر در آینده متوسل می‌شود. از نظر او باید گروه‌های واسطی در هر ساخت اجتماعی و

سیاسی وجود داشته باشد، که بتوانند سیستم قواعد مورد نیاز واقعی را تشکیل دهد. می‌توان گفت که دورکیم در اینجا از روشی آرمان‌شهری برای آشکار کردن کاستی‌های زمان حال استفاده می‌کند و در نهایت نوعی چهره آرمان‌شهری را به‌عنوان یک هدف معرفی می‌کند. او در تقسیم‌کار نتیجه می‌گیرد که «خدمتی که فکر می‌تواند و باید انجام دهد در تثبیت هدفی است که باید به آن دست‌یافت. این همان کاری است که ما سعی کرده‌ایم انجام دهیم.» (Levitas, 2007: 72)

مفهوم دیگر دورکیم در زمینه جامعه مطلوب موضوع همبستگی ارگانیک است. آیا می‌توان ایده همبستگی ارگانیک را همگانی و جهانی کرد؟ دورکیم خاطر نشان می‌کند که «مردم مدت‌ها رویای تحقق آرمان برادری انسان (Ideal of human fraternity) را در سر می‌پروراندند و این آرزوها تنها در صورتی می‌توانند برآورده شوند که همه انسان‌ها بتوانند یک جامعه تابع قوانین یکسان را تشکیل دهند.

در حال حاضر تنوع‌های فکری و اخلاقی... روی زمین بسیار زیاد است که چنین چیزی را امکان‌پذیر سازد، اما «اگر تشکیل یک جامعه انسانی واحد برای همیشه غیرممکن باشد - واقعیتی که هنوز ثابت نشده است - حداقل تشکیل جوامع دائماً بزرگ‌تر ما را به‌طور مبهم به هدف نزدیک می‌کند». این امر به توسعه بیشتر تخصص کارکردی بستگی دارد: پس می‌توانیم گزاره زیر را فرموله کنیم که آرمان برادری انسانی تنها متناسب با پیشرفت تقسیم‌کار تحقق می‌یابد و برادری انسان‌ها فقط به تناسب پیشرفت تقسیم‌کار به شکل عادلانه تحقق می‌یابد. این همان چیزی است که ما سعی کرده‌ایم در تقسیم‌کار انجام دهیم. (Durkheim, 1964: 405)

دورکیم معتقد است که جامعه‌شناسی باید بتواند در اصلاحات اجتماعی نقش مؤثر ایفا کند:

اگرچه ما اساساً به دنبال شناخت و مطالعه واقعیت هستیم، اما نتیجه آن این نیست که مایل به بهبود آن نیستیم. ما باید به این نکته واقف باشیم که اگر تحقیقات ما صرفاً نوعی علاقه به گمانه‌زنی در مورد مسائل اجتماعی باشد اصلاً ارزشی ندارند. (Durkheim, 1964: 33)

در مجموع ظرفیت اندیشه‌های آرمانی دورکیم بیشتر از طریق تأکید او بر ارزش حفظ همبستگی اجتماعی است.

این همبستگی اجتماعی هم از روی عشق به دیگران و هم از وفاداری به جامعه شکل می‌گیرد که به گفته ارنست والورک، تمایز خود را در متن تقسیم‌کار از دست می‌دهند. به این ترتیب، آرمان و علاقه دورکیم به حفظ انجمن‌های جمعی (Collective associations) و

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۳۷

مشارکتی در تمام عبارات تکاملی (Evolutionary) جامعه است که او را به چشم من، آرمان‌شهر می‌سازد. (White, 2017: 224)

استقبال جامعه‌شناسی آمریکایی از نظریات دورکیم تحت تأثیر تالکوت پارسونز بود که وی را هم کارکردگرا و هم پوزیتیویست معرفی می‌کرد. شاید تمرکز دورکیم بر وقایع اجتماعی در سطح کلان یکی از دلایلی بود که نقشی اساسی در توسعه کارکردگرایی ساختاری ایفا کرد که جهت‌گیری مشابه در سطح کلان دارد. (Ritzer, 2010:107)

۸. جامعه اخلاقی با عقلانیت متعادل وبر

در تحلیل اندیشه‌های وبر کمتر نشانه‌ای از ارائه مواردی که بتوان از آن به‌عنوان آرمانی از آن‌ها یاد کرد برمی‌خوریم. اصولاً نوع نگاه انتقادی وبر به دنیای مدرن و وضعیتی که او برای آینده پیش‌بینی می‌کرد بیانگر موضعی است که بیشتر از او به‌عنوان متفکر ضدآرمان‌شهری (Anti-utopianist) یاد می‌شود. در واقع شناخت بهتر از ویژگی‌هایی جامعه مطلوب در میان جامعه‌شناسانی همچون وبر از مسیری است که آن‌ها در تحلیل وضعیت بیمارگونه دنیای جدید ابراز داشته‌اند. در مورد خاصی همچون وبر این وضعیت غیراجتناب‌ناپذیر است و شاید به همین دلیل نشانه‌های صریح در مورد رفع آن‌ها در آثار او نمی‌یابیم.

از نظر وبر برای درک مسائل دنیای جدید، باید نشانه‌های بارز آن را شناخت. «عقلانیت، خردورزی و مهم‌تر از این‌دو، افسون‌زدایی (Disenchantment) از جهان ویژگی‌هایی هستند که سرشت جامعه زمانه را ترسیم می‌کنند». (وبر، ۱۳۸۴: ۱۷۹) انسان‌ها در طول تاریخ برای حل معضلات خود از روش‌های گوناگون بهره می‌برده‌اند. در دوره‌ای از سحر و جادو، در عصری دیگر از دین و بالاخره در دوره جدید از عقلانیت بهره گرفته‌اند.

پارسونز عقلانی‌شدن از نظر وبر را در سه زمینه بررسی و متمایز می‌کند.

الف) عقلانی‌شدن آگاهی و شناخت‌ها

در مرحله اول درک و تصور انسان از خود، جهان، خدا و دیگر امور ماوراءطبیعی، عقلانی می‌شوند یعنی جایگزینی تدریجی معرفت جادویی و دینی با شناخت‌های عقلانی، تجربی و ابزارانگارانه. (پارسونز، ۱۳۷۹: ۴۵)

ب) عقلانی‌شدن نظام باورها و هنجاری جامعه

این بعد از عقلانیت ناظر به نظام معنایی و ارزشهای بنیادی حاکم بر جامعه است که علاوه بر این که به رفتارهای فردی و اجتماعی جهت می‌دهد، مسائل اساسی و هستی‌شناختی او را نیز پاسخ می‌دهد. از نظر وبر نه تنها گرایش‌های سکولار در عقلانی شدن نظم اجتماعی و معنایی جامعه اثرگذار بوده‌اند، بلکه عملکرد خود ادیان نیز در عقلانی کردن نظام معنایی جامعه اثر قابل توجهی داشته‌اند.

ج) عقلانی شدن تعهدات انگیزشی

تصورات و باورهای انسان از جهان نه تنها بر هنجارهای رفتاری و اجتماعی جامعه تاثیر داشته بلکه بر تعهدات انگیزشی آن نیز اثر می‌گذارد. این تعهدات در ابعاد نظری و فکری به معنای باور به معتبر بودن معرفت‌های عقلانی و در بعد رفتاری، به معنای کنش بر مبنای همین شناخت عقلانی است. بنابراین، عقلانی شدن تعهدات در وهله اول به نظام‌مند شدن کل زندگی و درک و دریافت انسان از جهان هستی دلالت دارد، در مرحله بعد از نحوه کنش‌های انسان در همین چارچوب، حکایت دارد. عقلانی شدن انگیزه‌ها به این معناست که عقل به‌تنهایی قادر است خوبی و بدی کنش‌ها را کشف کند و انگیزه‌های این بدی و خوبی را در اختیار ما قرار دهد چه رفتار ما با خواست دین و جادو منطبق باشد و چه نباشد. (فصیحی، ۱۳۹۰: ۱۶۳-۱۶۵)

از نظر وبر پیامدهای رشد فرآیندهای عقلانی شدن در جوامع مدرن از چند جنبه قابل بررسی است:

۱. **افسون‌زدایی از جهان.** از نظر وبر عقلانی شدن معرفت و نظام معنایی بخش مهم فرآیند

عقلانی شدن است زیرا نتیجه آن چیزی جز افسون‌زدایی از جهان و نفی هر نوع نیروی اسرارآمیز و غیرقابل محاسبه از جهان نیست. (وبر، ۱۳۸۴: ۱۶۲)

۲. **نسبیت‌گرایی و تکثر زیست‌جهان.** در پی عقلانی شدن درک انسان از جهان و شیوه

زندگی در دوره مدرن، قلمرو زندگی فردی و اجتماعی انسان به عقلانی و غیرعقلانی تفکیک می‌شود. از نظر وبر زندگی ما در جهان مدرن به قلمروهای مختلف تجزیه می‌شود که هر کدام تابع قوانین متفاوت و مختص به خود است. (وبر، ۱۳۸۴: ۱۴۳)

۳. **شکل گرفتن قفس آهنین.** از دیدگاه وبر عقلانیت نه تنها مانعی برای آزادی‌های فردی

نیست بلکه بالاترین سطح آزادی را نیز فراهم آورده است زیرا به نوعی کنش‌های انسان را پیش‌بینی‌پذیر و قاعده‌مند می‌کند. بنابراین، عقلانیت از این جهت مشکل‌زا نیست، بلکه از دو جهت دیگر مسئله ایجاد می‌کند. مشکل نخست از ذات خود عقلانیت

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۳۹

است یعنی به‌عنوان مبنایی برای ایجاد نظم، نمی‌تواند ارتباط منطقی بین وسیله و هدف را بررسی و توجیه کند زیرا به مبانی کنش و اهداف آن توجهی ندارد. مشکل دیگر به پیامدهای منفی نظام عقلانی در دنیای مدرن بر آزادی انسان یا سرکوب‌گری این عقلانیت مربوط می‌شود، همان چیزی که وبر از آن به «قفس آهنین» یاد می‌کند. هر چند مشکل اول، از ابتدا در ذات عقلانیت وجود داشته است ولی مسئله دوم از استقلال‌طلبی عقلانیت و ماهیت خودبنیاد (Self-founded) آن ناشی شده است. به عبارت دیگر مسئله دوم، نتیجه تبدیل عقلانیت به منطق حاکم بر نظم اجتماعی و کنش‌های انسانی در جهان جدید است، زیرا توسعه روزافزون عقلانیت، بر تمام عرصه‌های زندگی اجتماعی، موجب بوجود آمدن نظامی از وابستگی‌های متنوع و تبعیت انسان از ابزارها شده است. عامل اصلی شکل‌گیری قفس آهنین این است که از درون عقلانیت، فرآیندی غیرعقلانی به وجود آمده است که عبارت از تبدیل اهداف به وسایل است. این جابجایی وجه تمایز فرهنگ مدرن با قبل از آن است. تمدنی که ترتیبات نهادی و فعالیت‌هایش آن‌چنان عقلانی شده که دیگر بر انسان تسلط کامل پیدا کرده است. (فصیحی، ۱۳۹۰: ۱۶۳-۱۶۵)

اصولاً ما در جهانی زندگی می‌کنیم که در آن عمل‌گرایی بالاترین عقلانیت است. ما با جهانی مملو از ذهنیت و عبارت «من می‌توانم» و بنابراین باید و خواهم کرد» روبرویم. دنیایی که در آن ایده ماکس وبر از عقلانیت ابزاری وارونه شده است یعنی به جای اهدافی که به دنبال مؤثرترین ابزار هستند، اکنون شامل ابزارهایی است که به دنبال کاربردهای مناسب خود هستند و اغلب اوقات آن‌ها را نمی‌یابند. چنین عمل‌گرایی فقط قابل‌انتظار است و در حال حاضر از دنیای مصرف‌کنندگان ما جدانشدنی شده است، جهانی که در آن محصولات، به جای پاسخگویی به تقاضای موجود، انتظار می‌رود که آن را ایجاد کنند و آن را بسازند. (Bauman, 2017: 25)

۴. بی‌معنا شدن زندگی. از پیامدهای مهم عقلانی شدن و افسون‌زدایی از جهان، بی‌معنا شدن زندگی و دشواری تحمل رنج و مشقات زندگی است. پیشرفت روزافزون علم، مرگ را به رویدادی بی‌معنا تبدیل کرده است و چون مرگ بی‌معنا است، زندگی متمدنانه هم معنای واقعی ندارد. (وبر، ۱۳۸۴: ۱۶۲) از نظر وبر در مراحل آغازین تکامل تاریخ، عقل، دین و جادو به سادگی مسئله رنج و مشقت را حل می‌کردند ولی با توسعه عقلانیت، حل مسئله رنج نیز مشکل‌تر شده است زیرا در پی رشد زیاد عقلانیت، تعداد

بیشتری از افراد در جوامع در معرض تجارب فاقد معنا قرار می‌گیرند و تفسیر آن‌ها از رنج، درد، ناملایمات و بی‌عدالتی‌ها دقیق‌تر و عمیق‌تر شده‌است، به‌گونه‌ای که قدرت اقناعی تفسیرهای ساده و سطحی ادیان و جادو از معضلات زندگی به تحلیل رفته‌است. دیگر بی‌معنایی اتفاقات ناگوار فقط به علت این نیست که با منافع و علایق مردم در تضاد است، بلکه به این دلیل است که اصولاً نباید رخ می‌داده‌است. در اینجا بیش از همه مسئله رنج و ناکامی مطرح است، نه فقط به این جهت که پدیده‌هایی وجود دارند که در قالب موضوعات شر و بدبختی مطرح می‌شوند، بلکه به این جهت که کسانی که رنج می‌برند گویا از لحاظ اخلاقی شایسته آن نیستند، یعنی افراد اخلاقی و درستکار بیشتر در دچار عواقب بد شده و به‌جای ثواب عقاب می‌بینند. در این مورد وبر می‌گوید:

همراه با رشد فزاینده عقلانیت، برداشت‌های انسان از جهان، نیاز به تفسیر اخلاقی از معنای گسترش سعادت در میان مردم افزایش یافت. هرچه تأملات دینی و اخلاقی درباره جهان فزونی می‌یافت و هرچه مفاهیم ابتدایی ناظر به جادوگری بیشتر منسوخ می‌شد، عادلانه پنداشتن رنج با دشواری بیشتری مواجه می‌شد. چه بسیار مصیبت بر کسانی وارد می‌شود که سزاوار آن نبودند و چه‌بسا که بعدها پیروز می‌شدند، نه خوب‌ها (فصیحی، ۱۳۹۰: ۱۶۵؛ وبر، ۱۳۸۴: ۳۱۲)

موضوع دیگری که وبر مطرح می‌کند این است که در جامعه جدید انسان‌ها غالباً تنها و بدون سرپناه‌اند، زیرا نوع زندگی و عقلانیت مدرن دین را نحیف و از حیات اجتماعی و فردی انسان کنار نهاده و عملاً آن را به ساحت غیرعقلانی سوق داده‌است درحالی‌که نتوانسته مشکلات بنیادی او را حل کند و به زندگی‌اش معنا بخشد. وبر به گروه‌هایی که در مراکز علمی و یا به نام علم تلاش می‌کنند به چنین اقدامی دست زنند حمله می‌کند و می‌گوید:

عرضه نبوت دروغین دانشگاهی برای پنهان کردن این واقعیت بنیادین از انسان‌های دین‌دار که محکوم به زندگی در عصری بدون خدا و پیامبر هستند و به آن‌ها یک پیامبری بدلی عرضه نماییم، به علائق درونی او هیچ خدمتی نکرده‌ایم و به نظر من تمامیت وجود دینی او علیه ما خواهد شورید. (وبر، ۱۳۸۴: ۱۷۷)

درمجموع آن چه وبر را از جامعه‌شناسان دیگر جدا می‌سازد، دیدگاه انتقادی‌اش نسبت به فرهنگ و جامعه مدرن است. از نظر او عقلانیت هر چند برخی منافع داشته‌است ولی به دلیل فاصله گرفتن از مبدأ خود آسیب‌هایی را در حیات اجتماعی انسان جدید به وجود آورده‌است. ماکس وبر بیش از هر جامعه‌شناس دیگری بر نظریه‌های جامعه‌شناسی پس از خود تاثیر داشته

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۴۱

است. این تأثیر رامی‌توان از پیچیدگی و دقت نظریه وبر دانست. این دیدگاه وبر هرچند مسائلی را در بردارد اما ترکیبی خاص و قابل توجه از نتایج مطالعات تاریخی و نظریه‌پردازی جامعه‌شناختی را ارائه می‌دهد. (Ritzer, 2010: 156)

۹. جامعه ره‌اشده از سلطه اقتصادی زیمل

شاید بتوان زیمل را متفکر ضدسیستمی دانست، همان‌طور که خودش می‌گوید «به‌هیچ‌عنوان نمی‌توان گستره زندگی را در یک نظام متقارن (Symmetric system) حبس کرد» (Simmel, 2004: 346) به‌جای یک سیستم، زیمل تفکری پویا درباره کلیت زندگی پیشنهاد می‌کند که بر تحلیلی غیرنظام‌مند مبتنی است. (Jacobsen&keith,2012)

بیشترین نشانه‌های این اندیشه آرمانی زیمل را در فلسفه پول می‌توان جستجو کرد. پیشنهاد لغو پول - و در کنار آن، مالکیت خصوصی - در تفکرات سوسیالیستی به‌عنوان بزرگ‌ترین گسست ناشی از تخیل آرمان‌شهر توصیف می‌شود. این گسست، قبل از آن در اندیشه‌های افلاطون و توماس مور نیز قابل‌ردیابی است. اما خط فکری دیگری وجود دارد، شاید حتی غنی‌تر، که متشکل از بازناندیشی‌های مختلف نسبت به پول است یعنی تصاویری از آرمان‌شهر که نه با فقدان پول، بلکه با دگرگونی رادیکال نقش آن تعریف می‌شود. زیمل نه طرفدار امحاء پول بود و نه اصلاح‌طلب اما یک انگیزه اتوپیایی نیز در پس تحلیل او وجود دارد. این انگیزه در مقاطع مختلف در فلسفه پول ظاهر می‌شود، به‌ویژه در اظهارات مرموز او در مورد قرابت‌های رسمی بین پول و سوسیالیسم همانند زمانی که او طرح‌های مختلف (مانند پول کار) را برای صورت‌بندی مجدد پول به‌عنوان یک فناوری اجتماعی مرفقی بررسی می‌کند.

این صورت‌های جدید از پول توجه زیمل را به خود جلب می‌کنند، زیرا ایده‌های خاص پول را تا حد منطقی خود در برمی‌گیرند و در نتیجه ما را قادر می‌سازند که اهمیت پول را از منظرهای مختلف ببینیم. بنابراین برخورد او با این ایده‌ها باید به ما کمک کند تا به ارزیابی متعادلی از ابعاد هنجاری تحلیل او از پول برسیم. در ادبیات موجود، تفسیر نسبتاً محدود و اقتصادی از پول که منفعت‌طلبانه و از نظر اجتماعی فاسدکننده ارائه می‌شود. (Zilizer, 1994: 6-12) از سوی دیگر، او در مقابل کسانی که پول را موجب فرسایش پیوندهای اجتماعی الزام‌آور می‌دانند، متهم به تولید نوعی تلقی بیش‌ازحد فرهنگ‌گرایانه از پول می‌شود که کنش‌ها و ساختار اجتماعی را نادیده می‌گیرد (Ingham, 2004: 66)

در مجموع نوع نگاه انتقادی زیمل به پول در جامعه از نوع نگرانی‌هایی است که او برای غلبه آن بر روابط اجتماعی به تحلیل آن پرداخته است. (Dodd, 2012: 148) در این منظر پول فراتر از نوعی ابزار تسهیل‌کننده مبادلات اقتصادی تبدیل به هدف روابط اجتماعی شده و دستیابی به آن تمام عناصر اصلی و معنوی حیات اجتماعی را مورد تهدید قرار می‌دهد. زیمل اساساً نگران ظهور اقتصاد پولی و تبعات آن در دنیای مدرن بود که از فرد جداشده و بر او مسلط می‌شود. این موضوع، به نوبه خود، بخشی از موضوعی گسترده‌تر در آثار زیمل به عنوان تسلط کامل فرهنگ بر فرد است. در دنیای مدرن، فرهنگ و همه اجزای مختلف آن (از جمله اقتصاد پولی) گسترش می‌یابد و با گسترش آن‌ها، اهمیت فرد کاهش می‌یابد. در این خصوص می‌توان به پدیده کپی‌سازی در تقلید رفتارها اشاره کرد. تقلید از الگوی مد پیروی می‌کند و هم‌زمان در پی آشتی و ارضای دو خواسته متضاد انسانی است: اشتیاق به اجتماعی بودن و اشتیاق به فردیت. میل به تعلق داشتن و میل به برجسته شدن. این نوع دوگانگی نیات و تأثیر رفتاری آن توسط زیمل به خوبی شناسایی و تحلیل شده است. (Bauman, 2017: 26)

اگرچه بعداً جامعه‌شناسان به‌طور فزاینده‌ای با مفاهیم ضمنی آثار زیمل پی بردند اما تأثیر اولیه او عمدتاً از طریق مطالعاتش درباره پدیده‌های اجتماعی در مقیاس کوچک، مانند صورت‌های تعامل و انواع تعامل‌کنندگان بود. (Ritzer, 2010: 32)

۱۰. بحث و نتیجه‌گیری

اندیشه‌های بزرگان جامعه‌شناسی اکثراً شامل نوعی تصور صریح یا ضمنی از جامعه مطلوب متناسب با شرایط و مسائلی است که بخصوص جامعه مدرن در طی شکل‌گیری درگیر آن بوده است. آنچه از مرور آثار این متفکران به دست می‌آید، نوعی اشتراک قوی بین دغدغه‌های جامعه‌شناسی و آرمان‌شهرخواهی در پایان قرن نوزدهم است و در آثار هرکدام به شکلی خاص نمود پیدا کرده است. کارل مارکس تاریخ همه جوامعی را که تا آن زمان موجود بوده، به‌عنوان دوره‌ای از مبارزه طبقاتی جوامع و زمینه رسیدن به جامعه بی‌طبقه و مالکیت خصوصی معرفی می‌کند. در ماکس وبر به‌عنوان داستان افسون‌زدایی، در امیل دورکیم به‌عنوان تحلیل تقسیم‌کار و دستیابی به همبستگی ارگانیک حتی در سطح جهانی و در زیمل به‌عنوان تضاد در فرهنگ مدرن بین فرم و محتوا و رسیدن به‌ظاهر می‌شود.

البته نباید از برخی تفاوت‌های فکری و اجتماعی تاریخی این متفکران غافل بود، تفاوت‌هایی که غالباً از آن‌ها به مفروضات پشت‌صحنه (Assumptions behind the scenes) یاد

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۴۳

می‌شود و در شکل‌دهی موضوع برای آن‌ها نقش مهمی ایفا می‌کند. در واقع جامعه‌شناس در جایگاه انسان قرار گرفته در زمان و مکان خاص وارد حوزه علوم اجتماعی می‌شود اما در ورای این صحنه، با ذهنیتی وارد جامعه‌شناسی می‌شود که در طول مدت حیات خودش به صورت آگاهانه و ناآگاهانه در ضمیر و ذهن جامعه‌شناس باقی می‌ماند و در دیدگاه او تأثیر می‌گذارد. (میری، ۱۳۹۴؛ Alexander, 1982)

علیرغم این تفاوت‌ها، متفکران اجتماعی کلاسیک مانند مارکس، وبر، دورکیم، زیمل، همه آن‌ها در یک‌چیز مشترک‌اند، و آن مبنایی است که آن‌ها بعد اتوپایی را در قلب نظریه اجتماعی قرار می‌دهند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که اندیشه‌های اولیه جامعه‌شناسی دارای یک عنصر اتوپایی است. در واقع هم جامعه‌شناسی و هم تفکرات آرمان‌شهری بخشی از تخیل اجتماعی (Social imaginary) در مورد نوعی جامعه بهتر را تشکیل می‌دهند. تخیل اجتماعی «راه‌هایی را در برمی‌گیرد که مردم وجود اجتماعی خود را تصور می‌کنند که چگونه با دیگران و محیط پیرامونی‌شان هماهنگ می‌شوند؟ این مفاهیم و تصاویر هنجاری عمیق‌تری که زیربنای آن‌هاست از نظر تیلور شامل تخیل اجتماعی و ذاتاً هم امری واقعی و هم «هنجاری» است (Taylor, 2007: 161) از این منظر جامعه‌شناسی و اتوپیا به‌طور مشابه درگیر آشکار ساختن فرآیندها و روابط نهفته در تخیل اجتماعی هستند، درحالی‌که خود بخشی از آن را تشکیل می‌دهند. اما آن‌ها این کار را به روش‌های متفاوت انجام می‌دهند. جامعه‌شناسی آنچه را که آرمان‌شهر پس‌زمینه دارد، پیش‌زمینه می‌کند، درحالی‌که آرمان‌شهر آنچه را جامعه‌شناسی سرکوب می‌کند، پیش‌زمینه می‌کند. نظریه‌ها و مدل‌های جامعه‌شناختی صراحتاً کل‌نگر، توصیفی، تبیینی و برای حال یا گذشته هستند. پس آن‌ها لزوماً تخیلی هستند زیرا هر مدلی از نحوه عملکرد جامعه مستلزم نوعی بازسازی خیالی جامعه است. مدل‌های آرمان‌شهری به‌صراحت کل‌نگر، تخیلی، انتقادی، هنجاری، تجویزی و اغلب آینده‌گرا هستند. باین‌وجود، اکثر آن‌ها علاوه بر این‌که حاوی توصیفات از شرایط کنونی هستند درباره نحوه عملکرد فرآیندهای اجتماعی و آنچه باید تغییر کند نیز توضیح می‌دهند. با رشد اندیشه‌های اجتماعی و ظهور جامعه‌شناسی به‌عنوان یک رشته متمایز علمی در قرن نوزدهم، به مرور تضاد بین اندیشه‌های آرمان‌شهری که حاوی تصویری از بازسازی تصنعی جامعه است و علم که شامل توصیفات و گزاره‌های واقعی است تشدید شد به‌گونه‌ای که از یک‌سو محتوای جامعه‌شناختی متون اتوپایی عموماً نادیده گرفته شد و از سوی دیگر محتوای آرمان‌شهری جامعه‌شناسی درحالی‌که برای به رسمیت شناختن به‌عنوان یک «علم» محترم تلاش می‌کرد، انکار و سرکوب شد. (Levitas, 2007: 84)

شاید این نکته اخیر را بتوان همانند اندیشه‌های فارابی دانست. از نظر او عمده جوامعی که پیشرفت ندارند به این دلیل است که سنت‌های آن‌ها متصلب است و هر پرسش و نگاهی را پس می‌زند، بنابراین جامعه زمانی که بتواند به عقلانیت توجه کند زایش خواهد داشت و فارابی این زایش را درتخیل، استعاره و شعر می‌آورد. بسیاری از جوامع مسائل غیرقابل بیان خود و آرزوهایشان را به استعاره بیان می‌کنند و امروز بخش‌های زیادی از رشته‌های هنری و ادبی بخشی از این زبان استعاری است که از آن استفاده می‌شود. (پورحسن، ۱۴۰۱)

کتاب‌نامه

- آشوری، داریوش (۱۳۵۸) *درآمدی به جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی سیاسی*، انتشارات مروارید.
- افشار حمیدرضا (۱۳۹۱) *آرمان‌شهر در اندیشه سیاسی غرب و بازتاب آن در تئاتر معاصر*. مشرق موعود.
- باربور، ایان (۱۳۹۴) *علم و دین*، ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی، مرکز نشر دانشگاهی.
- پارسونز، تالکوت (۱۳۷۹) *ساخته‌ای منطقی جامعه‌شناسی دین ماکس وبر*، ترجمه یدالله موقن و احمدتدین، انتشارات شرکت نشر کتاب هرمس.
- پورحسن، قاسم (۱۴۰۱) *خوانشی نواز فلسفه فارابی*، نقد فرهنگ.
- روویون، فردریک (۱۳۸۵) *آرمان‌شهر در تاریخ اندیشه غرب*، عباس باقری، تهران: نشر نی.
- صدیق سروستانی، رحمت‌الله... و [دیگران] (۱۳۷۳)، *درآمدی به جامعه‌شناسی اسلامی*، چاپ سوم، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، سازمان مطالعه و تدوین کتب انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی).
- فصیحی، امان‌الله (۱۳۹۰) *معضلات دنیای مدرن از نظر ماکس وبر*، مجله معرفت فرهنگی و اجتماعی، سال دوم، شماره دوم، بهار ۱۳۹۰، صفحه ۱۵۳-۱۷۲.
- گورویچ، ژرژ و هانری مندراس (۱۳۸۴) *مبانی جامعه‌شناسی همراه با: تاریخ مختصر جامعه‌شناسی*، مترجم: باقر پرهام، تهران، امیرکبیر.
- مارکس، کارل (۱۳۶۰) *ایدئولوژی آلمانی*، ترجمه زوبین قهرمان، نسخه الکترونیکی کتاب.
- مارکس، کارل (۱۳۸۶) *سرمایه*، ترجمه جمشید هادیان، ج ۱، نسخه الکترونیکی کتاب.
- میری، سیدجواد (۱۳۹۴) *روایت‌های موازی در علوم انسانی*؛ تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- نصر، سیدحسین (۱۳۸۲) *نیاز به علم مقدس*، ترجمه حسن میانداری، تهران، انتشارات طه.
- وبر، ماکس (۱۳۸۴) *دین، قدرت، جامعه*، ترجمه احمد تدین، تهران، هرمس.
- یاسوری، مجید و سجودی، مریم (۱۳۹۹) *مطالعه تطبیقی خطوط فکری عمده آرمان‌شهرگرایان مسلمان و غیرمسلمان*، فصلنامه راهبرد توسعه، سال شانزدهم، شماره ۱ (پیاپی ۶۱) بهار ۱۳۹۹.

تأملی در چشم‌اندازهای آرمان‌شهری در ... (سید محسن میرسندسی و دیگران) ۱۴۵

- Alexander, Jeffrey C. (1982), *Theoretical Logic in Sociology*, Positivism, Presuppositions and Current Controversies, vol. 1, London: Rutledge and Kegan Paul.
- Bauman, Zygmunt (2017) *Retrotopia*, Cambridge: Polity Press, 179 pp.
- Bryant, Christopher G. A. (1985) *Positivism in Social Theory and Research*. New York: St. Martin's.
- Buttel, Frederick H. (1990) Symposium: Evolution and Social Change *Sociological Forum* 5:153–212.
- Calhoun, C., J. Gerteis, J. Moody, S. Pfaff, K. Schmidt, and I. Virk, eds. (2002). *Classical Sociological Theory*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Collins, Randall. (1997). "A Sociological Guilt Trip: Comment on Connell." *American Journal of Sociology* 102(6): 1558-64.
- Connell RW (1997) Why is classical theory classical? *American Journal of Sociology* 102:(6)1511–1557.
- Derman, Joshua (2010) Skepticism and Faith: Max Weber's Anti Utopianism in the Eyes of his Contemporaries *Journal of the History of Ideas*, Volume 71, Number 3, July 2010, pp. 481–503 (Article) Published by University of Pennsylvania Press.
- Dodd.N. (2012) *Simmel's Perfect Money: Fiction, Socialism and Utopia in The Philosophy of Money. Theory, Culture & Society*.
- Durkheim. E (1928) *Socialism*. New York: Collier Books.
- Durkheim. E (1964) *The Rules of Sociological Method* (New York: TheFree Press/ London: Routledge and Kegan Paul)
- Elliott. A & Turner. B S (2012) *On Society*, Polity Press.
- Ellwood, C. A. (1969) *A History of Social Philosophy* (New York: AMS Press).
- Halfpenny, Peter (1982) *Positivism and Sociology: Explaining Social Life*. London: Allen and Unwin.
- Ingham, G. (2004) *The Nature of Money*. Cambridge: Polity Press.
- Jacobsen. M and Keith.T, (2012) *Utopia: Social Theory and the Future*. farnham and burlington: ashgate Publishing.
- Juergensmeyer. M (2005) *Religion in global civil society*, Oxford University Press, Oxford.
- Keane. J. (1998) *Civil society: Old images, new visions*, Stanford University Press, Stanford.
- Levitas. R (1990) *The Concept of Utopia*. Philip Allan, New York.
- Mitchell G. D. (2017). *A Hundred Years of Sociology*. New York, NY: Routledge.
- Simmel. G (2004) *The Philosophy of Money*. London: Routledge.
- Ritzer.G (2010) *Sociological Theory*, 8TH EDITION. McGraw Hill Publishing Company.
- Spencer. H (1884). *The Man versus: The State*. London: Williams and Norgate.
- Taylor. C (2007) *A Secular Age* (Cambridge, MA: Harvard University Press) pp. 161, 171.
- Weinstein. D (1998). *Equal Freedom and Utility: Herbert Spencer's Liberal Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White. H. A. (2017) *The Desire for Utopia in the Critical Study of Religion*. PhD dissertation, Syracuse University (USA)

- Zelizer. V (1994) *The Social Meaning of Money*. New York: Basic Books.
- Ashouri, Dariush (1979) *Introduction to Sociology and Political Sociology*, Marwarid Publications. [In Persian]
- Afshar, Hamidreza (2012) *Utopia in Western political thought and its reflection in contemporary theatre: the promised east* .[In Persian]
- Barbour, Ian (2014) *Science and Religion*, translated by Bahauddin Khorramshahi, Academic Publishing Center. [In Persian]
- Parsons, Talcott (2000), *Max Weber's Logical Structure of Sociology of Religion*, translated by Yadullah Moqan and Ahmaddin, Hermes Book Publishing Company. [In Persian]
- Pourhasan, Qasim (2022) *A new reading of Farabi's philosophy, a critique of culture*. [In Persian]
- Roviyon, Frederik (2016) *Utopia in the History of Western Thought*, Abbas Bagheri, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Sediq Sarvestani, Rahmatullah,.. and [others] (1992), *An Introduction to Islamic Sociology*, 3rd edition, Tehran: University and Field Research Institute, Organization for the Study and Compilation of Humanities Books of Universities (Samt), Humanities Research and Development Center. [In Persian]
- Fasihi, Amanullah (2013) *Problems of the modern world according to Max Weber*, *Cultural and Social Knowledge Magazine*, second year, number two, Spring 2013, pages 153-172. [In Persian]
- Gurevich, Georges and Henry Mendras (2003) *Basics of Sociology with Brief History of Sociology*, translated by Baqer Parham, Tehran, Amirkabir. [In Persian]
- Marx, Karl (1982) *German Ideology*, translated by Zubin Khaman, electronic version of the book. [In Persian]
- Marx, Karl (2005) *Capital*, translated by Jamshid Hadian, vol. 1, electronic version of the book. [In Persian]
- Miri, Seyedjavad (2014) *Parallel narratives in humanities*; Tehran: Sociologists Publications. [In Persian]
- Nasr, Seyyed Hossein (2012) *The need for sacred knowledge*, translated by Hasan Miandari, Tehran, Taha Publications.[In Persian]
- .Weber, Max (2003) *Religion, power, society*, translated by Ahmad Tedin, Tehran, Hermes. [In Persian]
- Yasuri, Majid and Sajjodi, Maryam (2019) *Comparative study of the main lines of thought of Muslim and non-Muslim utopianists*, *Development Strategy Quarterly*, Year 16, Number 1 (61) Spring 2019 .[In Persian]